

УДК 347.6:347.9:355.1:101.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.56>

СІМЕЙНІ СПОРИ: ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Шишка Р.Б.,

*професор, доктор юридичних наук,
професор кафедри адміністративного права,
інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0532-1909>*

Христиниченко Н.П.,

*професорка, докторка юридичних наук,
завідувачка кафедри адміністративного права,
інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7473-7193>*

Глобенко І.О.,

*доктор філософії в галузі знань «Право»,
доцент кафедри адміністративного права,
інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3058-521X>*

Шишка Р.Б., Христиниченко Н.П., Глобенко І.О. Сімейні спори: гносеологічний та практичний аспекти у період воєнного стану.

В статті аналізуються сімейні спори, їхні причини та значення для формування виважених підходів до їх вирішення, особливо в умовах воєнного стану. Обґрунтовано необхідність комплексного дослідження детермінант сімейних конфліктів, що сприятиме розробці ефективних стратегій і тактики сімейної політики, спрямованої на зниження рівня конфліктності в суспільстві. Підкреслюється важливість усунення або нейтралізації причин спорів на основі цілеспрямованої та послідовної державної політики, виховання, зміцнення сімейних цінностей і формування культури взаємоповаги в сім'ях. Сімейні спори займають значну частку судової практики цивільних судів і характеризуються підвищеним рівнем емоційного напруження. Висока емоційність аргументації сторонами своїх вимог, суб'єктивне сприйняття конфлікту та невизначеність правових позицій ускладнюють їх розгляд, що відрізняє їх від інших категорій цивільних спорів. Встановлено, що вирішення таких справ потребує не лише юридичних знань, а й розуміння психологічних аспектів міжособистісних відносин. Це зумовлює необхідність підвищення компетентності суддів у сфері сімейної психології для забезпечення більш об'єктивного та ефективного правосуддя. Увага приділяється впливу зовнішніх та внутрішніх чинників на ескалацію сімейних конфліктів. Серед них виокремлено послаблення духовності, нехтування традиційними сімейними цінностями, соціальні та економічні труднощі, помилки у сфері сімейного та освітнього виховання, а також тривалі розлуки подружніх пар у період воєнного стану. Доведено, що усвідомлення цих чинників та прогнозування їхнього впливу сприятиме стабілізації інституту сім'ї, зниженню рівня конфліктності в суспільстві та формуванню здорового соціального середовища. Запропоновано розширити спеціалізовану підготовку суддів шляхом впровадження програм з основ сімейної психології. Це дозволить не лише удосконалити методи врегулювання сімейних спорів, а й підвищити ефективність судового розгляду, сприяючи об'єктивному та неупередженому розв'язанню сімейних конфліктів.

Ключові слова: право, сім'я, сімейні відносини, конфлікти, стосунки, спори, суд.

Shyshka R.B., Khrystynchenko N.P., Globenko I.O. Family disputes: episteological and practical aspects during the period of martial state.

The article analyzes family disputes, their causes, and their significance for developing balanced approaches to their resolution, especially in wartime conditions. The necessity of a comprehensive study of the determinants of family conflicts is substantiated, as it will contribute to the development of effective strategies and tactics for family policy aimed at reducing the level of conflict in society. The importance of eliminating or neutralizing the causes of disputes based on a targeted and consistent state policy, upbringing, strengthening family values, and fostering a culture of mutual respect in families is emphasized. Family disputes constitute a significant part of civil court practice and are characterized by a high level of emotional tension. The emotional nature of the parties' arguments, their subjective perception of the conflict, and the uncertainty of legal positions complicate case resolution, distinguishing them from other categories of civil disputes. It is established that resolving such cases requires not only legal knowledge but also an understanding of the psychological aspects of interpersonal relationships. This necessitates enhancing judges' competencies in family psychology to ensure more objective and effective justice. Attention is given to the impact of external and internal factors on the escalation of family conflicts. Among them, the weakening of spirituality, neglect of traditional family values, social and economic difficulties, shortcomings in family and educational upbringing, and prolonged separations of married couples during wartime are highlighted. It is proven that awareness of these factors and predicting their impact will contribute to stabilizing the institution of the family, reducing conflict levels in society, and fostering a healthy social environment. It is proposed to expand specialized judicial training by introducing programs on the fundamentals of family psychology. This will not only improve methods for resolving family disputes but also enhance the effectiveness of judicial proceedings, ensuring objective and impartial resolution of family conflicts.

Key words: law, family, family relations, conflicts, relationships, disputes, court.

Постановка проблеми. Сімейні спори – одна з чутливих сфер у особистому житті людини та юридичній практиці для суддів, медіаторів та адвокатів як самозайнятих осіб. Вони мають свою гносеологію та причини де знання прав членів сім'ї та їх порушень слугує хоча б мінімізація останніх чи зменшенню. Судячи зі статистики таких спорів «віз і нині там». У 2024 р. у судах ухвалено/постановлено цілий ряд рішень, які вирішили багаторічні проблеми та розбіжності в судовій практиці розгляду сімейного права, зокрема щодо поділу майна, стягнення аліментів на дітей та іншого з подружжя, фактичних шлюбних відносин тощо. Такі спори склали четверть всіх спорів, що розглянуті судами України.

Між тим в п. 1 ч. 2 ст.1 Сімейного кодексу України [1] постульовано, що він орієнтований зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб. Проте кількість позовів про розлучення та позитивних рішень щодо вимог позивачів складають враження іншого. Тож це завдання він виконує погано: чи положення його норм застаріли та не корельовані мораллю та цінностями; чи сімейне свавілля стало нормою.

Так 23 січня 2025 року відбулася міжнародна конференція: «Врегулювання сімейних спорів та голос дитини: національний та міжнародний досвід» на якій переважно практикуючими юристами актуалізовано як саму проблематику так і її складові: матеріально-правові, процедурні, процесуальні, психологічні та інші. Напрацьовувалася стратегія та тактика вирішення сімейних спорів, зокрема з перенесення вирішення на досудове їх врегулювання. Між тим проблема давня і лише під впливом темпоральних змін по різному проявляються її аспекти: то профілізація судів на розгляді сімейних спорів, то ідея створення сімейних судів, то вимоги підвищення кваліфікації , статей в періодичних виданнях а тепер і наукових тощо.

Стан опрацювання проблематики. Проблема сімейних спорів була є і бути вельми популярною для науковців та практиків, зокрема суддів та адвокатів, що спеціалізуються на розгляді таких прав, зокрема, таких як: А.В. Бичкова, З.В. Ромовська, Л.В. Красицька, О.А. Явор та інші. Проте з часом міняються причини конфліктів, їх оцінки, форми врегулювання, що впливає на їх вирішення в судах. Якщо раніше суди намагалися зберегти сім'ю як основну складову суспільства, то тепер особливо тим не переймаються.

Мета цієї роботи полягає у встановленні детермінізму сімейних спорів та обґрунтуванні пропозицій авторів щодо доктринального підходу формування позицій суду в цих справах.

Її об'єктом є правовідносини, що виникають між подружжям та членами сім'ї, а предметом – процеси в сімейних та процесуальних правовідносинах в період війни в Україні, зокрема позитивне право, практика його застосування, оцінки фахівців.

Метою роботи також є теоретично дослідити причини виникнення сімейних конфліктів та проаналізувати засоби психологічної допомоги у їх вирішенні.

Викладення основного матеріалу. Априорі причинами сімейних конфліктів є невміння домовитися та врегулювати спірні питання в позасудовому порядку та відсутність поваги до чужої позиції та інтересів, автократизм життєвої позиції та лідерство, низька загальна та правова культура часто призводить до довгої судової тяганини. Через це нерідко спори, суд, позивачі страждають інтереси дітей, виховання та утримання яких раз-у-раз стають предметом суперечок батьків. Агресія росії проти України відобразилась на всіх процесах, в тому числі на судовій практиці щодо сімейних спорів, зокрема щодо встановлення місця проживання дитини та їх розгляду. Якщо у перший рік таких спорів поменшало, то у подальшому вони зросли і досі складають левову частку судової практики. Це турбує фахівців сімейної психології практиків та вчених, що спеціалізуються на різних аспектах сімейних правовідносин, особливо коли вони стають предметом досудового та судового розгляду.

Також відстежено тенденцію суттєвого збільшення справ про встановлення факту самостійного виховання дитини батьком - наслідок правила п. 4 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [6] де передбачено, що не підлягають призову на військову службу під час мобілізації військовозобов'язані, які самостійно виховують та утримують дитину за рішенням суду. Проте якби ж це було так а то здебільше після припинення сім'ї дитина залишилася з матір'ю, батькова участь зводилася до аліментів та рідких зустрічей, а тут і мати погано виховує, забезпечує потреби дитини, не приділяє їй уваги тощо в колишній чоловік позивається про зміну місця проживання спільної дитини.

Так, при розгляді в касаційному порядку судові рішення по одній з таких справ, ВС констатував наявність виключної правової проблеми, зокрема щодо юрисдикції. У жовтні 2023 р. справа № 201/5972/22 була передана на розгляд ВП ВС і за результатами її розгляду, 11 вересня 2024 року по справі була винесена відповідна постанова де позиціоновано, що в ній є спір про право, зокрема про участь одного з батьків у вихованні дитини та/або ухилення від участі у вихованні, який підлягає розгляду в порядку позовного провадження з обов'язковим залученням органу опіки та піклування. Відповідно до висновків ВП, факт самостійного виховання дитини одним із батьків не може встановлюватись у безспірному порядку або за домовленістю батьків дитини, зокрема на підставі укладеного між ними договору або судового рішення, ухваленого за правилами окремого провадження, оскільки в такому питанні завжди існуватиме загроза порушення принципу дотримання найкращих інтересів дитини [8]. Так, загальновідомо, що «малій дитині більше потрібна мама, а дорослій – самодостатній батько».

З урахуванням закріпленого в сімейному законодавстві принципу невідчужуваності сімейних обов'язків, неможливості відмови від них, зокрема від обов'язків виховання дитини, вимоги батька у цій справі, не може з'ясуватися безвідносно до дій другого з батьків та може вирішуватись у межах спору про право між батьками дитини в позовному провадженні. Тож ВП ВС поставила крапку у питанні про можливість встановлення факту самостійного виховання дитини одним із батьків в порядку окремого провадження [1], що, на наш погляд, не може бути взірцем.

Теперішня судова практика у сімейних справах зіткнулася зі значними викликами, в тому числі щодо кадрового забезпечення судів, мотивації до встановлення причин конфлікту, можливостей досудового його врегулювання. Тому є чимало об'єктивних та суб'єктивних причин, які детермінують та детермінуватимуть надалі стратегію та тактику сімейної політики.

Науковий інтерес до проблеми сімейного конфлікту зріс через їх детермінізм, зокрема суб'єктивне підвищення самооцінки особистості, загальний рівень конфліктності сучасного суспільства, суттєві прогалини у сімейному вихованні та нав'язування ЗМІ образів «сучасного мачо» та не кращої жінки для слідування більшістю українок. Найвідоміші праці у цій сфері належать таким вченим-психологам, як С.М. Ємельянов, С.В. Ковальов, Л.В. Кондрацькій, В.П. Ратнікову, А.М. Трапезниковій, та юристам: В.А. Ватрас, Л.В. Красицька, О. Сафончик.

Сімейні конфлікти також досить поширені в країнах демократії де правам людини приділено більше уваги та поза їх прив'язки до виконання обов'язків. До того, саме в сім'ї люди проводять більшість часу та комунікують і взаємодіють з іншими її членами не завжди зважають на їх ідеї і погляди, звички і переконання, верифікують враження від інших сімей. Видається, що вони детерміновані світоглядом виховання жінки (визначально принцеса, яка нікому нічого не повинна) та чоловіка (забезпечувальник та захисник, що повинен...), темпераментом, знаком зодіаку навіть

датами народження, походженням. Природно, що це слугує підґрунтям сімейних конфліктів, які мають свою динаміку, причини виникнення та особливості вирішення.

Підходи до розуміння сімейного конфлікту мають галузеве, темпоральне, компетенційне походження. Так, підходи сімейних психологів, нумерологів, навіть практикуючих юристів та теоретиків різнитимуться що зводять його до спору. Проте, які б не були причини таких конфліктів вони своєї сутності не міняють: є протистоянням між членами сім'ї на основі зіткнення протилежно спрямованих мотивів і поглядів, чи прагнення його сторін оволодіти одним і тим самим об'єктом, зайняти одне і те ж місце чи виняткове положення, грати несумісні ролі, досягнути різноспрямованих цілей, вони виникають між членами однієї сім'ї як з приводу питань життєдіяльності сім'ї, так і з приводу задоволення різноманітних потреб її членів, відповідності рольової поведінки очікуванням [3].

Такі конфлікти мають свої особливості: відрізняються особливим предметом, що обумовлено багатогранністю сімейних відносин (особисті, статеві, психологічні, комунікаційні, управлінські, побутові, майнові, організаційні тощо); їх основний зміст складають як міжособистісні стосунки (любов, кровна спорідненість), так і правові й етичні зобов'язання, що зумовлені реалізацією функцій сім'ї: (репродуктивна, виховна, господарсько-економічна, організація дозвілля і відпочинку), комунікативної і регулятивної. 2) є проявом прагнення до лідерства та підстав виникнення; 3) мають свою динаміку та форми протікання; 4) передбачають соціальні наслідки для інших членів (розлучення, психологічні травми у дітей) [2]; відображаються на інших членах сім'ї, передусім дітях та призводять до руйнування сімейних укладу, довіри та стосунків.

Сімейні конфлікти як й інше протистояння мають свої витoki, стадії розвитку, є поліаспектним, спричинений не однією, а комплексом (внутрішніх та зовнішніх, об'єктивних а здебільше суб'єктивних) причин, що найтипovішими причинами сімейних конфліктів є: претензії на лідерство та самоствердження в сім'ї; розподіл домашніх обов'язків; претензії на управління бюджетом; авторитарний, жорсткий тип взаємовідносин, які склалися в сім'ї; наявність складних матеріальних проблем, які практично не можливо розв'язати; авторитарне втручання родичів у подружні стосунки; наявність протилежних інтересів, прагнень, обмеженість можливостей для задоволення потреб одного із членів сім'ї; психосексуальна несумісність подружжя; незадоволення потреби в значущості свого «Я»; неповага до почуття гідності з боку партнера; незадоволення потреби в позитивних емоціях: відсутність ласки, турботи, уваги і розуміння; пристрась одного з подружжя до надмірного задоволення своїх потреб (алкоголь, наркотики, і т. ін.); незадоволення потреби в взаємодопомозі і взаєморозумінні з питань ведення домашнього господарства, виховання дітей; розбіжності в потребах щодо проведення дозвілля, захопленнях [4].

Названо сім основних причин сімейних конфліктів: 1) порушення етики подружніх стосунків (зрада, ревності); 2) біологічна несумісність; 3) непорозуміння подружжя (одного з них) з людьми, які їх оточують, – родичами, знайомими, товаришами; 4) несумісність інтересів і потреб; 5) відмінність педагогічних позицій стосовно дитини; 6) наявність особистісних недоліків або негативних якостей в одного, а часом і в обох; 7) відсутність взаєморозуміння між батьками й дітьми [5]. Та виникає питання чи є час, бажання та достатня кваліфікація суддів вникати в ці причини щоб постановляти виважені рішення. Чи не тому після вирішення рішень по суті спорів особливих змін у стосунках не стається, а при розірванні шлюбів через деякий час подружжя знову сходяться?

Тому виважена психолого-правова рекомендація медіатора могла б зняти навантаження з судів та привести до примирення сторін конфлікту. Вважаємо, що медіатору з таких справ мало мати лише правничу підготовку, а слід мати й кваліфікацію сімейного психолога.

Не слід ігнорувати Українські й зазначені наступні фактори, що сприяють виникненню сімейних конфліктів: важкі фінансові й побутові умови; незадоволення потреби в позитивних емоціях (відсутність ласки, турботи, розуміння); неадекватні рольові очікування; несумісність характерів, конфліктність, грубість, агресивність; відмінність поглядів на сумісне подружнє життя, виховання дітей, ставлення до батьків або родичів; обмеження свободи, активності дій, самовираження членів сім'ї, сімейний контроль; девіантна або деліктна поведінка одного із членів сім'ї (алкоголізм, наркоманія, позбавлення волі); побоювання втрати дитини батьками; авторитарне втручання родичів в подружні стосунки; сексуальна дисгармонія партнерів по шлюбу [3].

Суб'єктивно оприлюднені причини конфліктів є типовими і умовно всіх їх поділено на психологічні та соціальні. До перших передусім відносимо: емоційні причини (у випадку незадово-

лення потреби у позитивних переживаннях); психологічна неготовність до шлюбу; різні погляди на спільне життя; різні духовно-моральні орієнтири, система цінностей; протилежні особливості в темпераменті; відсутність довіри і, як наслідок – ревності; боротьба за лідерство у сім'ї; психосексуальна несумісність, відсутність культури подружжя тощо. До других можна віднести: матеріальні проблеми; житлові складності; відсутність можливостей для задоволення потреб та бажань; соціальне оточення, наявність підтримки «молодої родини»; процес виховання дітей, у випадку різних моделей виховання; девіантна або деліктна поведінка одного із членів сім'ї; навички саморегуляції, наявність особистого ресурсу; в тому як фактор конфліктної поведінки. Якщо зважати ще на зодіакальні особливості психіки та походження й виховання.

Вбачається прогалини навчання та виховання як громадського так і сімейного. Принаймні в школі, окрім поваги до батьків, тому не навчають, навіть у правознавстві наголошують на правах людини, а сімейному праву відведено часу небагато, а сімейній психології тим більше, що ускладнено й матріархальним складом вчителів зі своїми проблемами та амбітністю. В результаті остання не врівноважена імперативом виконання обов'язків, що наразі є системною проблемою українського суспільства.

Щодо засобів психологічної допомоги у вирішенні сімейних конфліктів, то сучасна наука виокремила форми надання психологічної допомоги: консультування, індивідуальна психотерапія, соціально-психологічний тренінг та групи підтримки і терапія засобами медіації. Консультування виправдане за необхідності інформування та вирішення конкретних життєвих проблем, з якими стикнулися сторони конфлікту. Соціально-психологічний тренінг використовують у випадку необхідності розвитку поведінкових навичок, що загалом не передбачає глибокого опрацювання життєвого досвіду клієнта. Медіатор полегшує спілкування між сторонами, допомагає глибше зрозуміти їх позиції і інтереси, вишукує ефективні шляхи вирішення проблеми, надає можливість сторонам прийти власної угоди.

Висновки. Виходячи з вищезначеного можемо зробити наступні висновки: 1. Сімейний кодекс України не забезпечує досягнення мети його прийняття та потребує зміни акцентів з прав членів сім'ї на виконання їх обов'язків. 2. Сімейні конфлікти детерміновані амбіціями людей з задоволення їх потреб без урахування інтересів інших членів сім'ї. 3. Причини виникнення сімейних конфліктів мають психологічні, соціальні та правові складові. 4. Медіаторам сімейних спорів окрім правових знань потрібні знання й сімейної психології як елементу дозвільної діяльності. 5. Суддям, що спеціалізуються на розгляді сімейних спорів такі знання також потрібні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Актуальна судова практика у сімейних справах. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/231191_aktualna-sudova-praktika-usmeynikh-spravakh (дата звернення: 09.01.2025 р.).
2. Андросова, А.С., Шеленкова, Н.Л. Специфіка подружніх конфліктів. *Психологічний журнал*. 2019. № 3. URL: <http://psyj.udpu.edu.ua/article/view/195933/196257> (дата звернення: 9.2.2025 р.).
3. Ващенко І.В., Кондрацька Л.В. Фактори, що сприяють виникненню сімейних конфліктів. *Проблеми сучасної психології*. 2011. № 12, С. 142–158.
4. Зозуль Т.В. Психологічні чинники конфліктів у молодій сім'ї. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. Психологія. 2016. № 47, С. 58–65.
5. Кругла Т.О. Сімейний конфлікт: причини виникнення, попередження, врегулювання. *Медсестринство*, 2017. № 4. С. 71–74.
6. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3544-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 20.01.2025 р.).
7. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 15.02.2025 р.).
8. Справа № 201/5972/22. справа № 201/5972/22. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/121753944> (дата звернення: 20.ІІ.2025 р.).